

EBU'L-MUÎN EN-NESEFÎ'NİN İNSAN FİİLLERİ PROBLEMİNDE MUTEZİLE'YE YÖNELTİĞİ BAZI ELEŞTİRİLER

-Some Critics Of Abu Al-Mu'în Al-Nasafî Against Mu'tazilah In The Human Acts Problem -

Yrd. Doç. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR

Şırnak Ü. İlahiyat Fakültesi

Abstract *Abu al-Mu'în al-Nasafî is one of the most important theologians of Maturidiyyah Kalam School. He explains his theological opinions generally in "Tabşiratu'l-adilla fî usûli'd-dîn" and his other books. Al-Nasafî depends on two things in human beings acts: One of them is the creator of the whole acts is only Allah. Second, human beings are definitely responsible for their acts (kasb/acquisition). According to al-Nasafî, man acquires his own acts by using his own will; but no doubt that the creator of his acts is Allah. The responsibility of man is because of his acquisition in his act. While al-Nasafî explains his ideas about human acts he refers to some opinions of Mu'tazilah's and criticizes them. The one of Mu'tazilah's opinions that al-Nasafî criticizes is "Man creates his own acts not Allah." Another matter that al-Nasafî criticizes on the opinions of Mu'tazilah is that, power for act comes before acts. Whereas according to al-Nasafî, the power of act is present the time of act.*

Key words: *Al-Nasafî, Mu'tazilah, Act, Power of act, Creation, Acquisition, Power.*

Giriş

Ebu'l-Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115), Mâtürîdiyye kelâm mezhebinin İmam Mâtürîdî (ö. 333/944)' den sonraki en önde gelen âlimlerinden biri olup, bu mezhebin gelişip yayılmasında önemli katkıları olmuştur. Nesefî'nin en büyük eseri olan "*Tebşiratu'l-Edille*", Mâtürîdî'nin *Kitabu't-Tevhîd*'inden sonra Mâtürîdî kelâm ekolünün en önemli eseri olarak kabul edilmiştir. Nesefî'nin bunun dışında "*Kitâbu't-Temhîd li-Kavâidi't-Tevhîd*" ve "*Bahru'l-Kelâm*" gibi eserleri mevcuttur.

Nesefî, "*Tebşiratu'l-Edille*"de insan fiilleri konusundaki görüşlerini geniş bir şekilde ele almış ve Mu'tezile'ye birçok noktada tenkitler yöneltmiştir. Nesefî, "*Kitâbu't-Temhîd*" de konuyla ilgili benzer düşüncelerini daha kısa ifade ederken, "*Bahru'l-Kelâm*"da konuya özet olarak değinmiştir.

Nesefî, insan fiilleri konusundaki görüşlerini iki temel üzerine bina etmiştir. Bunların birincisi; insan fiillerinde yaratma kudretinin Allah'a ait olması, ikincisi ise insanın kesbinin sonucu olarak bir fiile sahip olmasıdır. Nesefî'ye göre yaratma

kudretini Allah'tan başkasına isnat etmek mümkün değildir. Ona göre bu durum hem naklî hem de aklî delillerin bir sonucudur.¹

Nesefî, insan fiilleri konusundaki düşüncelerini ortaya koyarken Cebriyye, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin görüşlerine atıfta bulunur ve onları tenkid eder. O, Cebriyye'ye yönelik eleştirilerini kısa tutarken, Kaderiyye ve Mu'tezile'ye karşı eleştirilerine geniş yer ayırmıştır.

Nesefîye göre, Cebriyye ile Mu'tezile, iki aşırı tarafta yer alan ve birçok hususta birbirine zıt görüşleri olmakla beraber “bir makdurun (fiilin) iki kadirin kudreti dahiline girmeyeceği” şeklindeki geçersiz öncülü üzerinde hemfikirdirler.² Oysa Nesefî'ye göre fiil, yaratma yönüyle Allah'ın kudreti dâhilinde, yapma gücü (kesb) ile de insanın kudreti dâhilindedir. Burada insan mutlak yaratma ile değil, ona izafe edilen bir kudret ile vasıflandırılabilir. Nesefî'ye göre Allah, bizi böyle bir yapma gücüne kudretli kılabilir, ancak mutlak yaratma Allah'a aittir.³

Nesefî, Ehl-i Sünnetin fiiller konusunda hem Allah'ın yaratma kudretinin hem de insanın kudretinin rolü olduğunu Kabul etmek sûretiyle, insan fiillerinde cebrin olmadığını ve bunun yanında insan fiillerini Allah'ın yaratmasından müstağni kılmadıklarını belirtir.⁴

Nesefî, insan fiilleri konusunda mutlak yaratmanın Allah'a ait olduğunu, insanın ise fiillerini kendisine verilen bir kudret ile yaptığını söylerken, insanın fiillerinin yaratıcısının Allah değil, insanın kendisi olduğunu söyleyen Mu'tezile'yi bu görüşlerinden dolayı eleştirmiştir. Bu çalışmamızda Nesefî'nin Mu'tezile'ye yaptığı itiraz ve eleştirileri farklı başlıklar altında sunmaya çalışacağız.

İnsan ve Fiili

Nesefî'ye göre insanın gerçekleştirdiği fiiller *kesb* yönüyle insana aittir. Çünkü insan sahib olduğu özgür iradesiyle bir fiili gerçekleştirmeyi ister, diğer ifadesiyle kasdeder. İnsanın bu kasdı, onun kesbidir. Ancak Nesefî'ye göre kesb ile beraber devreye giren yaratma faaliyeti Allah'a aittir. Çünkü insanın yaratma kudreti ve kabiliyeti yoktur.⁵

Nesefî'ye göre insanın fiili Allah'ın mahlûku ve mefûlüdür. İnsanın fiili ve mahlûku değildir. Çünkü Allah'ın fiili ezeli bir sıfat olup Zat'ıyla kaimdir. İnsanın fiili Allah'ın mefûlüdür. Allah o fiili icad etmiş, yoktan var etmiştir. İnsan ise onu

¹ Bkz. Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, Tahk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2003, II, 195; Krş. Nesefî, *Kitâbu't-Temhîd li-Kavâidi't-Tevhîd*, Kahire, 1407/1987, s. 67.

² Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 174.

³ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 230; Bkz. Yazıcıoğlu, M. Sait, *Matürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara, 1988, s. 41-42.

⁴ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 175.

⁵ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 223-224.

kesb etmiştir. Dolayısıyla insanın icadı ve fiili, Allah'ın yaratması ve fiili gibi değildir.⁶

Neseffî'ye göre insan fiili yaratamaz, ancak Allah tarafından yaratılmış bir fiile insan güç yetirebilir. Bu gücün yetmesi, yaratma yönünden değil, yaratılmış bir nesne üzerindeki etkidir ki bu da "kesb"tir. Neseffî'ye göre makdur (fiil) iki kısımda düşünülebilir; birincisi; yaratılan nesne, ikincisi ise iktisâb edilen şey dir. Allah fiili yaratır, insan da ona sahip olur. Allah, fiili yoktan yaratırken insan ancak onu kesb etmektedir. Yani, Allah fiile mahiyetini, insan ise o fiile varlığını vermektedir.⁷

Neseffî'nin naklettiği üzere Mu'tezile, fiillerin insana ait olabilmesi ve insanın cebr altında olmadan fiillerini gerçekleştirebilmesi için insana özgü müstakil bir kudretin var olması gerektiğini söylemiştir. Bundan dolayı Mu'tezile'ye göre insan, fiillerini özgür iradesi doğrultusunda ve Allah'ın yaratmasından bağımsız olarak yaratır.⁸ Neseffî, Mu'tezile'nin bu görüşüne "Zaruri olarak bilinmektedir ki, zorunlu fiiller ile ihtiyari fiiller arasında fark vardır. Allah'ın dışındaki varlıklar için yaratma kudreti mümkün değildir"diyerek itiraz ederek. Ona göre zorunlu fiiler tamamen Allah'ın irade ve kudreti altındadır, ancak ihtiyari fiillerde insanın kesbi vardır. İnsan sahib olduğu kesb kudreti ile ihtiyari fiillerini meydana getirir.⁹

Neseffî, fiillerdeki yaratma kudretinin Allah'a ait olduğunu ısrarla belirtirken, Mu'tezile, fiillerin insanda bulunan kudretle yaratıldığını savunmuştur. Neseffî, Mu'tezile'nin örneklendirerek ortaya koyduğu bu tezini şöyle aktarır: "Allah bir şeyi bilir ve bize bildirir. Eğer bilgi Allah'ın bildiği şekle göre bize bildirilirse ancak o zaman bizim için bilgi olur, ancak bize Allah'ın bildiği yönüyle bildirilmezse o zaman bu bizim için bilgi değil cehalet olur. Allah bize bir şeyin siyah mı, beyaz mı veya başka bir renkte mi olduğunu öğretilmiştir ve bu bizim için ilim olmuştur. Eğer Allah bir şeyin siyah olduğunu bilip bize beyaz olarak öğretilirse, bu bizim için bilgi değil cehalet olur. Allah'ın kudreti ve bizi kudret sahibi yapması da böyledir. Eğer Allah bir şeye kudret yetirir ve bizi de kudret sahibi yaparsa bu kudretin o yöne yani yaratmaya uygun olması gerekir. Eğer bizi bu yönün yani yaratmanın dışında kudret sahibi yaparsa bu kudret sahibi yapmak değildir. Allah eşyayı yaratmaya kadirdir.

⁶ Neseffî, *Tebsiratu'l-Edille*, II/220; *Bahru'l-Kelâm*, Dımeşk, 1421/2000, s. 147-148; Krş. Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Tahk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, Ankara 2005, s. 378.

⁷ Yazıcıoğlu, M. Sait, *Matürîdî ve Neseffî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 41.

⁸ Neseffî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 223, Krş. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Kahire, 1988, s. 323 vd.

⁹ Neseffî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 223.

Eğer bize kudret verirse bu yaratma yönüne uygun bir şekilde kudret verir. Eğer o yönüyle kudret vermezse o zaman kudret sayılmaz.”¹⁰

Nesefî, Mu'tezile'nin Allah'tan insana verilen gücün yaratma mahiyetinde olduğu yönündeki bu temellendirmesini doğru bulmaz ve tenkit eder. Nesefî'ye göre bir fiile iki kudretin etki etmesi mümkündür. Allah tarafından insana verilen kudret, yaratma mahiyetinde değil kesb kabiliyeti içindir. Nesefî Allah'tan insana verilen bilgi örneğiyle ilgili Mu'tezile'nin iddalarını da eleştirir. Ona göre, bilinen bir şeyin iki ilimle bilinmesi mümkündür. İnsanın bir şeyi bilmiş olması, Allah'ın ilmine halel getirmez. Bir şeyi Allah da insan da bilebilir. Aynı durum kudret için de geçerlidir. İnsanın kudreti, Allah'ın makduruna taalluk edebilir. Bu durumda Allah'ın kudretine herhangi bir zarar ve kısıntı gelmiş olmaz. Nesefî'ye göre Allah, kudretini makdurdandan aldığı zaman, makduru yok olmuş olur. İnsanın kudreti de yok'a taalluk edemez. Eğer insanın kudretinin yok'a taalluk edeceği kabul edilirse insanın da yoktan var etme gücüne sahip olduğu kabul edilmiş olur ki o zaman Allah'tan başka bir yaratıcı kabul etmek gibi bir durum ortaya çıkar.”¹¹

Burada özetle şunları söylemek mümkündür. Mu'tezile'ye göre fiilde bir kudretin olması yeterlidir ve insan fiilinde de sadece insanın yaratma kudretinin olması gerekir. Nesefî ise yaratma kudretinin insan için söz konusu olmadığını, yaratmanın Allah'a mahsus olduğunu ifade ederek insan fiillerinde iki kudretin varlığının söz konusu olduğunu belirtiyor. Bunlardan birincisi Allah'ın fiildeki yaratması, ikincisi de insanın fiildeki kesbidir. Nesefî'ye göre fiilde herhangi bir ortaklık da söz konusu değildir.

Fiile İlişkin Güç (İstitaat)

İstilahtan fiili gerçekleştirme gücü olan istitaat, lugatte kuvvet, kudret ve takat anlamlarına gelir.¹² Nesefî'ye göre istitaat ikiye ayrılır. Bunlardan birincisi; sebeplerin selameti ve aletlerin sıhhatidir. Yani fiili gerçekleştirmek için şartların ve mekânın uygun olmasıdır. Örneğin “*Yoluna gücü yeten kimsenin, beyti hacetmesi insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır.*”¹³ ayetindeki güçten maksad yol azığı ve yolculuk araçlarıdır, fiildeki kudret değildir. Nesefî'ye göre bu ve buna benzer ayetlerde¹⁴ zikredilen güç, fiilden önceki istitaattır. İkincisi ise; Allah'ın canlılarda yarattığı bir araz olup, onunla irâdi fiilleri gerçekleştirdikleri istitaat'dır. “*Sen*

¹⁰ Nesefî, *Tebşiratu'l-Edille*, II, 226.

¹¹ Nesefî, *Tebşiratu'l-Edille*, II, 226; Yazıcıoğlu, M. Sait, *Matürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 43.

¹² Nesefî, *Tebşiratu'l-Edille*, II, 113; Krş. Cürcani, Seyyid, Şerif, *Ta'rifât*, Çev. Arif Erkan, İstanbul, 1997, s. 18.

¹³ Al-i İmran, 3/97.

¹⁴ Bkz. el-Mücädile, 58/4; et-Tevbe, 9/16-17.

*benimle beraber sabretmeye güç yetiremezsin*¹⁵ ayetinde Hz. Musa'nın arkadaşının zikrettiği istitaat buna örnektir. Nesefi'ye göre fiilin illeti olan istitaat budur ve fiille beraberdir.¹⁶ Yani fiili meydana getiren gerçek kuvvet budur. Nesefi'ye göre ikinci istitaat araz olup fiille birlikte meydana gelir.¹⁷ Mu'tezile'nin çoğunluğuna göre ise bu istitaat, fiilden öncedir. Kadı Abdülcebbar'a göre istitaat fiilden önce olup ona bitişik değildir.¹⁸ Yani insan daha önceden kendisinde bulunan istitaa ile fiilini Allah'tan bağımsız olarak yaratır.

Nesefi, Mu'tezile'nin "istitaat fiilden öncedir, dolayısıyla insan fiilini Allah'ın kudretinden bağımsız olarak yaratır" şeklindeki görüşünü "fiile ilişkin olan istitaat insanda önceden mevcut değildir" diyerek eleştirir. Ona göre fiilin oluşumu esnasında insan bu güce sahip olur ve onunla fiilini gerçekleştirir. İnsan fiili iradesiyle ve ediyor. İnsanın bu iradesi ve kasdıyla beraber Allah insanda istitaati yaratıyor ve fiil meydana geliyor. Böylece fiil insanın kesbi oluyor. Nesefi'ye göre fiil için gerekli olan güç, önceden insanda bulunacak olursa, o takdirde insan Allah'a ihtiyaç hissetmeden istediği anda fiilini yaratabilecektir. Ona göre gücün fiilden önce olduğunu kabul etmek, insanın Allah'a ihtiyaç duymaması anlamına gelir. O halde gücün fiilden önce bulunması mümkün değildir. Çünkü kudretin fiilden önce insana verilmesi halinde, insanın Allah'a ihtiyaç duymayacağı sonucu ortaya çıkar.¹⁹

İstitaat hususunda Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet arasındaki söz konusu ihtilaf görüldüğü kadarıyla ağırlıklı olarak istitaat'ın tanımından kaynaklanmaktadır. İstitaat, insanın önceden sahip olduğu sebeplerin selameti ve aletlerin sıhhati olarak alındığı takdirde Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında bir ihtilaf olmayacaktır. Nitekim Nesefi, istitaat'ın birinci anlamı olarak "sebeplerin selameti ve aletlerin sıhhatini" almış ve bunun fiilden önce olduğunu kabul etmiştir. İhtilafın olduğu nokta, Nesefi'nin, fiile taalluk eden güç olarak tanımladığı ve fiilin illeti olarak nitelediği istitaat'yı fiille beraber kabul etmesi, Mu'tezile'nin ise istitaat'ı tamamen fiilin oluşumundan önce düşünmesidir.

Fiillerin Yaratıcısının Allah Oluşu

¹⁵ el-Kehf, 16/67,75.

¹⁶ Nesefi, *Tebziratu'l-Edille*, II, 115; *Kitâbu't-Temhîd*, s. 53; *Bahrü'l-Kelâm*, s. 147.

¹⁷ Nesefi, *Tebziratu'l-Edille*, II, 113-114; *Kitâbu't-Temhîd* s. 54; *Tevhidin Esasları*, (*Kitâbu't-Temhîd*) Çev. Hülya Alper, İstanbul, 2007, s. 86; Krş. Matürîdî, *Kitabu't-Tevhid*, s. 410-411.

¹⁸ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, s. 390-391; Mu'tezile imamlarına nispet edilen istitaa ile ilgili farklı görüşler için bkz. Eş'arî, *Makalatu'l-İslamiyyin*, Beyrut, 1416/1995, I, 299 vd.

¹⁹ Nesefi, *Tebziratu'l-Edille*, II, 113 vd; Yazıcıoğlu, M. Sait, *Matürîdî ve Nesefi'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 77, 83.

Nesefî'nin naklettiğine göre Mu'tezile, Allah tarafından bildirilen emir, nehiy, va'd ve va'id gibi durumları örnek vererek; "Eğer Allah insan fiillerinin yaratıcısı olsaydı, O, kendi nefesine emreden, nehyeden, vadeden ve va'idde bulunan bir konumda olurdu, çünkü o fiilleri kendisi yaratmaktadır. Dolayısıyla Allah, mü'min, kafir, itaat eden, âsi olan olurdu ki bu imkânsızdır ve dinden çıkmayı gerektirir" diyor. Mu'tezile'ye göre fiillerin Allah tarafından yaratılması durumunda, fiillerin neticesindeki yerme ve övgünün de insanlar için değil, Allah için olması gerekir, zîra fiili yaratan, övgü ve yermeye yaratamayandan daha layıktır. Böylece cezalandırma ve mükâfatlandırma Allah'ın kendi fiillerinin karşılığı olarak Allah için söz konusu olurdu ki bu da imkânsız olan bir şeydir.²⁰

Nesefî, "âyetlerde insana emir, nehiy, va'd ve void şeklinde bildirilen şeyler keşb olarak insana, yaratma olarak da Allah'a izafe edilen fiillerdir" diyerek Mu'tezile'nin düşüncelerine Ku'ran ayetlerinden örnekler vererek itiraz eder: "Dilediğinizi yapın"²¹; "İyilik yapın"²² âyetlerinde insanların fiili gerçekleştirmeleri emredilmektedir. İnsanların yaptıklarına karşılık olarak alacakları ceza hususunda da Allah şöyle buyurmaktadır: "Kim zerre kadar iyilik yaparsa onu görecektir, her kim de zerre kadar kötülük yaparsa onu görecektir."²³ "Bütün bunlar işledikleri amellere karşılık olarak verilir."²⁴ Nesefî, bu âyetlerde, insanların yaptıkları fiillerin emir, nehiy, va'd ve va'id şeklinde fiil olarak isimlendirildiğini ve burada fiilin Allah'a izafetinin ortadan kaldırılmadığını, bilakis insanın onu keşb etmesi üzerine insana, yaratma olarak da Allah'a izafe edildiğini belirtir. Nesefîye göre fiil olmaksızın Allah'ın bir şeyi emretmesi ve nehyetmesi mümkün değildir.²⁵

Nesefî, "Allah her şeyin yaratıcısıdır"²⁶ âyetinin övgü makamında bildirildiğini, övgünün ise ancak övülen ve başkasıyla eşit olmaması durumunda zat için söz konusu olduğunu belirtir. Ona göre başkasının fiilini Allah'ın yaratması dışına çıkarmak, söz konusu övgüyü yok etmek demektir. Nesefî'ye göre Allah'a, taat, ma'siyet ve kötülükleri irtikab etme gibi şeyleri izafe etmek akıl açısından çirkindir. Ayrıca kişinin kendi nefesine emretmesi, itaat etmesi veya asi olması mümkün değildir. Allah'ın zelil, muti, asi, sefih ve zalim olarak isimlendirilmesi de imkânsızdır. Nesefî'ye göre Allah bütün bu isimleri emrettiği kulları için vermiştir.

²⁰ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 178; Krş. Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, s. 326-336.

²¹ el-Fussilet, 41/40.

²² el-Hac, 22/77.

²³ el-Zilzal, 99/7-8.

²⁴ el-Vakıa, 56/24.

²⁵ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 176.

²⁶ ez-Zümer 39/62.

Eğer bu isimler Allah için olsaydı o aynı zamanda hem Rab hem kul, hem yaratan hem yaratılan olurdu ki böyle bir şey imkânsızdır.²⁷

Neseffî'ye göre insanın yaptığı fiiller ve bu fiillerin ürünü olan şeylerin hepsi Allah'ın yaratmasıyla olmaktadır. Mu'tezile ise insanın fiillerinin değil, ancak insan fiillerinin sonucunda olan şeylerin Allah tarafından yaratıldığını söyler. Neseffî, Kur'an ayetlerinden delil getirerek Mu'tezile'nin görüşünü geçersiz kılmaya çalışır. “Sizi de yaptıklarınızı da Allah yaratmıştır”²⁸ âyetini ele alan Neseffî, bu ayetteki “yaptıklarınızı” sözünden maksadın insanın amelleri olduğunu belirtir.²⁹ Ona göre; “Ma” edatı fiile birleşirse mastar manası verir ki şöyle denilir; “yaptığım hoşuma gitti”, yani senin “yapman” hoşuma gitti. Neseffî'nin aktardığına göre Mu'tezile bu anlama şöyle itiraz eder: Âyetteki ma'mulden maksat; insanın fiili değil, yapılmış olan putlar, yani cisimlerdir. Mu'tezile bu âyete bir önceki “Kendi elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz”³⁰ âyetini de örnek vererek bu âyette de kastedilen şeyin, insanın fiili değil, insanların kendi elleriyle yapmış oldukları mamuller, yani putlar olduğunu iddia etmiştir. Yani insanlar yontmaya değil yonttukları putlara tapmışlardır.³¹

Neseffî Mu'tezile'nin bu iddiasına karşılık yukarıda zikredilen ayetle beraber başka ayetleri de delil getirerek itirazlarını sürdürür. Neseffî'ye göre “Yaptıklarınıza karşılık olarak...”³² ayetinde, yukarıda zikredilen ayette olduğu gibi söz konusu olan şeyin insanların amelleri olup, ma'mulleri değildir. Neseffî, “Yapmış olduğunuz işlerin mükâfatı olarak cennet'e giriniz”³³ âyetinde de cennete girmeye vesile olan şeyin yine insanların amelleri olduğunu, mükafatın amele karşılık olup ma'mule karşılık olmadığını belirtir. Neseffî'ye göre “Kendi elinizle yonttuğunuz şeylere mi tapıyorsunuz” âyetinden murad, insanların yontma fiilidir. Çünkü insanlar put olarak taptıkları şeylere yontmadan önce değil ancak yonttuktan sonra tapmışlardır. Dolayısıyla burada insanların taptıkları şey bir anlamda yonttukları şey değil, yontmaları olmaktadır. Neseffî'ye göre eğer âyetteki anlamı ma'mul olarak kabul edersek Allah'ın sanki şöyle dediğini kabul etmiş oluruz: “Allah sizi ve yapmış olduğunuz şeyleri yarattı.” Burada âyet Neseffî'nin görüşüne göre yine insanın fiiline delalet eder. Zira Allah insanların amellerinin yaratıcısı olmasaydı onların yapmış oldukları şeylerin yaratıcısı olmazdı. Çünkü cisim insanın ameli olmaksızın ma'mul

²⁷ Neseffî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 177.

²⁸ es-Saffat, 37/96.

²⁹ Neseffî, *Bahru'l-Kelâm*, s. 147.

³⁰ es-Saffat, 37/95.

³¹ Neseffî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 191.

³² es-Secde, 32/17.

³³ en-Nahl, 16/32.

olmaz. Allah ma'mul için yaratmayı tesbit etmiş ve cisim de amel ile mahlûk ve ma'mul olmuştur.³⁴

Nesefî'ye göre Allah'ın dışında bir varlıkta yaratma gücü kabul edildiği takdirde, Allah'ın birliğini ispat etmek mümkün olamayacaktır. Allah tek yaratıcı olduğuna göre Allah'tan başka bir varlıkta yaratıcı özelliğın olması imkânsızdır. Nesefî'ye göre Mu'tezile'nin Allah'tan başka varlıklar için yaratma gücünün varlığını kabul etmesi; "insanların bizatihi yaratmadıkları fiiller için Allah'ın ceza vermemesi gerektiği ve Allah'ın cezalandırmada adil olması, zalim olmaması" kabulüne dayalıdır. Nesefî burada eleştirinin dozunu artırarak şöyle der: Mu'tezile bu adalet prensibiyle tevhidi iptal etmiştir. Ayrıca Mu'tezile kelâm'ın Allah'ın zatıyla kâim bir mana ve sıfat olduğunu inkâr ettikleri ve tevhid'i gerçekleştirmek için Allahın sıfatı değildir dediklerinden dolayı Allah'ın emirlerini ve nehiyelerini iptal etmiş ve bu şekilde haram ve helali de iptal etmişlerdir. Nesefî'ye göre bu durumda fiil de taat ve ma'siyetten çıkmış olur. Dolayısıyla masiyet olmayan bir fiili cezalandırmak da zulüm olur. Böylece Nesefî'ye göre Mu'tezile'nin tevhid prensibi adalet prensibini iptal etmiştir. Başka bir ifadeyle Mu'tezile, tevhid prensipleriyle adaleti, adalet prensipleriyle tevhidi geçersiz kılmıştır.³⁵

Özetle Nesefî'ye göre Allah'ın dışında yaratma gücü hiç bir varlık için söz konusu değildir. Yaratma sadece Allah'a ait olan bir durumdur. Allah'ın dışında yaratma özelliğın olan bir varlık kabul edilirse, Allah'ın yaratamayacağı bir varlığın olduğu veya Allah'ın yaratma kudretinin olmadığı bir şeyin kabul edilmiş olması gerekir. Her iki durumda da, Allah'ın yaratma kudreti inkâr edilebilecek, sınırlandırılmış olacak veya ulûhiyetine gölge düşürülebilecektir.³⁶

Fiili Yaratmanın Onun Keyfiyetini Tafsilatıyla Bilmeyi Gerektirmesi

Nesefî, insanın yalnız başına fiillerini gerçekleştiremeyeceğini farklı istidlallerle ispatlamaya çalışmıştır. Bu anlamda Nesefî'nin ele aldığı delillerden birisi de fiillerin müstakil olarak gerçekleştirilebilmesi için onlar hakkında tafsilatlı bilgiye sahip olma şartıdır. Fiilin gerçek anlamda kendisiyle gerçekleştiği mutlak yaratıcı gücün insanda değil Allah'ta olduğunu söyleyen Nesefî, mutlak yaratıcı güce sahip olmak için yaratılan fiilin yokluktan varlığa gelmesi keyfiyetinin bütün yönleriyle bilinmesini şart koyar. Ona göre eğer insanın yaratma gücü olsaydı o takdirde insanın, fiilin yokluktan varlığa gelmesi keyfiyetini bilmesi yanında fiilin miktarını, hallerini, sıfatlarını, hareketlerini vb. şeylerin tamamını ayrıntılarıyla

³⁴ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 191-192.

³⁵ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 212; Yazıcıoğlu, M. Sait, *Matürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 37-38.

³⁶ Bkz. Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille* II, 192,195; Yazıcıoğlu, M. Sait, *Matürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 35,41.

bilmesi gerekirdi. Neseffî'ye göre insanın bunlar hakkında bilgisinin olmaması, onun yaratma gücüne sahip olmadığına delalet etmektedir.³⁷

Neseffî, Mu'tezile'nin "insan fiillerini müstakil olarak yaratmaya kadirdir" şeklindeki görüşüne ayetlerden örnekler vererek itiraz eder. "*Sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun. Elbette Allah bütün sinelerin künhünü bilir. Yaratan hiç bilmez olur mu? O, her şeyi inceden inceye bilir, hiçbir şey kendisine gizli kalmayandır.*"³⁸ Neseffî'ye göre bu âyetler fiilerin yaratıcısının insan değil, Allah olduğuna dair nasır ve aynı zamanda bütün yaratanların yarattıkları şeyler hakkında bilgi sahibi olmaları gerektiğine işarettir. Neseffî'ye göre Allah, âyette insanların kalplerinde gizlediklerini ve açıkladıklarını bildiğini ifade ediyor ve daha sonra; "*Elâ ye'lemu men halake*" (*Yaratan hiç bilmez olur mu?*) buyuruyor. Allah'ın yaratmadan önce o yaratılan şey hakkında bilgi sahibi olduğunu bildiren âyet, dolayısıyla yaratanın, yaratmadan önce yaratacağı şey hakkında bilgi sahibi olması gerektiğine delalet etmektedir.³⁹

Neseffî'nin bildirdiğine göre Mutezile, bu âyeti şöyle te'vil eder: Âyetteki "men" kelimesi Allah'a raci değildir, yani ilmiyle yaratan anlamındaki zat değildir, bilakis buradaki "men" mef'uldur, yani yapılan "şey"dir. Âyetteki "*ya'lemu*" fiilindeki fail gizlidir ve o, Allah'tır. Âyetin takdiri de şöyledir: "*Ela ye'lemullahu men halake*" (Allah yarattığı şeyi bilmez mi?)⁴⁰

Neseffî'ye göre Mu'tezile'nin bu ayet hakkındaki te'vili, ayetin anlamını iptal etmeye yol açabileceğinden dolayı doğru değildir. Ona göre söz konusu ayet, "*İsteddiğiniz şeyi yapın, şüphesiz O, yaptıklarınızı görendir*"⁴¹ ayetinde buyurulduğu gibi tehdit (vaid) konumunda varid olmuştur, yani Allah sizin sözlerinizi bilmektedir. Onları gizleseniz de açığa vursanız da. Neseffî'ye göre gizli olarak söylenen sözlerin bilinmesinin ispatı zaruri olarak aşikâre söylenenin bilinmesinin ispatı ileldir. Bu şekilde ilmin ispatı "dilediğinizi yapın" âyetindeki vaadedilen karşılığın ispatıdır.⁴²

Neseffî'nin fiilden önce ilmin gerekliliğine dair ortaya koyduğu bir başka delil de; yaratma ya da yokluktan varlık alanına çıkarmanın mahiyeti hakkında insanların hiçbir bilgisinin olmamasıdır. Neseffî'ye göre insanların fiillerin kazanacağı ölçü ve

³⁷ Neseffî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 198; Krş. Fahreddin er-Râzî; *el-Metâlibu'-Aliye mine'l-İlmi'l-İlahi*, Beyrut, 1999, IX, 52; el-Cürçani, S. Ş, *Şerhu'l-Mevakıf*, Beyrut, 1419/1999, VIII, 166. Taftazânî, *Şerhu'l-Akaid*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991, s. 37.

³⁸ el- Mülk, 67/ 13-14.

³⁹ Neseffî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 196.

⁴⁰ Neseffî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 197.

⁴¹ Fussilet, 41/40.

⁴² Neseffî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 197.

hallere dair de bilgileri yoktur. Çünkü hiç kimse fiilinde kullandığı hava ve mekân parçalarının ölçüsünü, harcadığı zamanın miktarını, çirkin ve güzel sıfatları taşıma derecesini bilmez. Hatta çirkin bir sıfat olarak yaratılmasına rağmen kâfir, inkâr ile Allah'tan başkasına kulluğu iyi zanneder. Böyle olunca Neseffî'ye göre insanda yaratma kudretinin şartı bulunmamış olur ve dolayısıyla insan için yaratma kudretini ispat etmek mümkün olmaz.⁴³

Neseffî'nin büyük ölçüde görüşlerini benimsediği İmam Matürîdî⁴⁴ ve Eş'arîliğin büyük imamlarından Fahreddin er-Râzî (ö. 06/1209) de, insanların gerçekleştirdiği fiiller hakkında tafsilatlı bilgiye sahip olmadıklarını, dolayısıyla, insanların fiillerinin yaratıcısı olmadıklarını belirtmişlerdir.⁴⁵

Neseffî insanın fiilleri hakkında yeterli bilgisinin olmadığı yönünde delilleri serdettikten sonra fiilin yaratma açısından Allah'a ait olduğunu belirtir ve Mu'tezileye yönelik olarak şu ifadeleri kullanır: “Onlar bizim dediğimizi kabul ederlerse hakka itaat edip kendi görüşlerini iptal etmiş olurlar. Eğer tüm yönleriyle insanın fiilini bildiğini iddia ederlerse kibirlilik ve inat emiş olurlar. Diğer taraftan insanın fiili bilmediğini kabul edip bununla beraber hala insanın fiil üzerinde kudretinin olduğunu ispat etmeye çalışırlarsa, Allah'ın kudretin varlığı için bilginin şart olduğunu bildiren âyetiyle inatlaşmış olurlar. Eğer kudret şartının yokluğundan

⁴³ Neseffî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 64; *Tevhidin Esasları*, s. 96-97.

⁴⁴ Matürîdî, insanların fiilleri içinde tasavvurlarının ulaşamadığı ve akıllarının takdir edemediği haller bulunduğu gibi, hedef ve planlarının ulaştığı, akıllarının idrak ettiği hallerin olduğunu ifade etmiştir. Ona göre bu fiiller birinci açıdan kendilerine ait değildir, ikinci açıdan ise onlara aittir. Birincisi bir şeyin yokluktan varlık alanına çıkışını bütün detaylarıyla zihninde şekillendirip planlama ve bir fiil oluşacağı çevre, mekân ve belirleyici boyutlarıyla biçimlendirip gerçekleştirme olayı gibidir, öyle ki insan bu fiili işledikten sonra aynen tekrar etmek istese bunu gerçekleştirmeye imkân bulamaz. İkincisi ise yasaklanan veya emredilen şeye yönelik olarak harekete geçmek yahut da geçmemek gibidir. Şu halde insanlara ait bir fiilin birinci açıdan onların ürünü değilken ikinci açıdan kendilerinin ürünü olduğu ortaya çıkmaktadır. (Matürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 365-366)

⁴⁵ Razi'ye göre “İnsanın fiillerinin yaratıcısı olabilmesi için fiillerin mahiyetleri ve durumlarıyla ilgili bütün ayrıntılarını bilmeleri gerekir. Eğer insan kendi fiillerini meydana getirseydi o fiillerle ilgili bütün teferruatı, fiilin öncesini ve sonrasını bilmesi gerekirdi. Zira insanların bilmeden fiilleri var etmeleri kabul edilirse Allah'ın âlim olduğu hususundaki ispat delili geçersiz olur. Çünkü külli maksat cüz'inin meydana gelmesinde yeterli değildir. Zira küllinin bütün cüzlerine nispeti eşit derecededir. Bir kısmının meydana gelmesi geri kalanın meydana gelmesinden daha uygun değildir. Böylece cüz'i bir kastın bulunmasının gereği sabit olmuş olur ki, bu da cüz'i bir bilgi ile şartlanmıştır. Buradan da şu anlaşılıyor ki kendi işlerini yapan insanın fiiline ait bütün ayrıntıları bilmesi gerekir, fakat insan bu ayrıntıları bilmemektedir. (Râzî, *el-Metâlib*, IX, 52.)

dolayı fiillerin bu açılardan insanın kudretinin dâhilinde olmadığını iddia ederlerse o zaman fiilin Allah'ın kudreti dâhilinde de olmadığını söylemiş olurlar. O zaman fiil hiçbir mucide ihtiyaç duymadan bu yönleriyle kendiliğinden meydana gelmiş olur. Oysa ki fiiller sonradan yaratılmıştır, kadim değildirler.⁴⁶

Nesefî, insan fiillerinin Allah'ın yaratma kudretiyle gerçekleştiği kabulünden hareket ettiğinden dolayı yaratma hadisesinin gerçekleşmesi şartlarını insan fiillerinde de aramıştır. Ona göre yaratma olayının meydana gelmesi, bu olgunun bütün yönleriyle ve ayrıntılarıyla bilinmesini gerektirir. Kanaatimizce Mu'tezile fiil olgusuna daha ziyade insan hürriyeti ve salt insan ürünü fiil yönünden baktığı için Nesefî'nin yaratılan fiillerde aradığı şartları göz önünde tutmamıştır. Mu'tezile, adalet prensiplerinin gereği olarak sonucunda insanın sorumluluğunu gerektiren ve insanın gücü dâhilinde olan bir fiil kavramını temellendirmeye çalışırken, Nesefî, hem insan hürriyetini temellendirmek hem de mutlak yaratmayı Allah'ın dışındaki varlıklardan nefyetmek esasından hareketle görüşlerini ortaya koymuştur.

Bir Makdurun İki Kadirin Kudreti Dâhilinde Olmasının İmkânı

Nesefî, insanın kesbederek elde ettiği fiil üzerinde iki kudretin etkisini kabul etmiştir. Nesefî'nin bu düşünceye sahip olması, onun yaratma ve kesb anlayışından dolaydır. Nesefî, fiilin yaratma yönünden Allah'a, kesb yönünden ise insana ait olduğu görüşüne istinaden insan fiilinde iki kudretin müessir olduğunu, yani makdurun (fiilin) yaratma olarak Allah'ın, kesb olarak ise insanın kudretinin dahilinde olduğu düşüncesini ortaya koymuştur.

Nesefî'ye göre insanın fiillerini yaratması kendi kudreti dâhilinde değildir. Zira, insana kudreti veren ve bu kudreti yaratan Allah'tır. Nesefî'ye göre eğer söz konusu kudret Allah tarafından insana verilmezse insanın fiili "kesbetme"si, Mu'tezile'ye göre de "yaratma"sı mümkün değildir. Bu da bir makdurun iki kadirin kudreti dâhilinde olmasının caiz olduğuna delildir.⁴⁷

Nesefî'nin bildirdiğine göre Mu'tezile bir fiile iki kudretin taallukunu kabul etmemektedir. Mu'tezile'ye göre bir fiile iki kudretin tesir etmesi üç yoldan birisi ile olabilir: Yaratma (ihtira') yönü ile, iktisâb (kesb) yönü ile ve hem yaratma, hem de kesb yönü ile. Mu'tezile, fiilin gerçekleştirilmesi hususunda bu üç yönden yalnız yaratma veya yalnız kesb yönünün kastedilmesi halinde, iki kudretin tesirinin mümkün olabileceğini, ancak fiilin hem yaratma, hem de kesb yönü ile olmasının mümkün olamayacağını iddia etmiştir. Mu'tezile'ye göre fiilin gerçekleşmesi yaratma yönünden olabilir; çünkü bu durumda insan kendi fiilini kendisi yaratmaktadır. Mu'tezile'nin fiilin gerçekleşmesinde hem yaratma, hem de kesb

⁴⁶ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 199.

⁴⁷ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, II, 229.

yönünü kabul etmemesinin sebebi ise, kudretin ancak yaratma yönüyle olabileceği düşüncesinde olmasındandır. Oysa ki Neseffî'ye göre bir kudret, herhangi bir maddura yaratma yönü ile tesir etmişse, başka bir kudret de o maddura kesb yönünden tesir edebilir. Böylece, bir fiile iki kâdirin etkisi mümkün olmuş olur.⁴⁸

Neseffî, Mu'tezile'nin "bir maddurun iki kudretin dahilinde olması durumunda şirkin söz konusu olacağı" şeklindeki iddialarını kabul etmez ve Mu'tezileyi şirki bilmemekle itham eder. Neseffî, şirki, her bir ortağın, diğerinden bağımsız bir şekilde kendisine ait bir şeye sahip olması şeklinde tanımlayarak, Mecusîlerin inançlarının da böyle olduğunu belirtir. Neseffî'ye göre bu durumda, ortaklardan biri için olan bir şey, hiçbir şekilde diğeri için söz konusu olamaz. Neseffî bunun Mu'tezile'nin görüşüyle paralel olduğunu belirtir. Neseffî'nin iddiasına göre bir şeyin farklı açılardan iki kişiye izafe edilmesi, şirkin tanımına girmez. Ona göre nesnelere yaratma mülkiyeti açısından Allah'ın mülküdür. Bu mülkiyette insan, Allah'ın ortağı değildir. Yaratma yoluyla Allah'ın mülkü olan şey, onun üzerinde tasarruf yetkisi olması açısından yani kesb olarak insanın da mülküdür.⁴⁹

Özetle Mu'tezile insan fiilinin iki kudret tarafından meydana getirilmesini kabul etmemektedir. Onlara göre bir fiil ya Allah'ındır ya da insanındır. Bir fiil hem Allah'ın hem insanın olmaz. Neseffî ise Mu'tezile'nin bu görüşlerine itiraz ederek, fiilin yaratma olarak Allah'ın, kesbeden olarak ise insanın fiili olduğunu ifade etmiştir. İnsanların gerek ihtiyari ve gerekse zorunlu olarak yaptıkları fiillerde Allah'ın yaratması söz konusudur. Bu sebeple bir fiilin iki kudretin dâhilinde olması mümkündür.

İnsanın Fiili ve Kesb

Neseffî, daha önceden belirtildiği üzere fiilin yaratma yönünden Allah'a, kesb yönünden de insana ait olduğunu savunur. Ona göre insan bir fiil yapmaya kasdettiği zaman Allah o fiili insanda yaratır. Bu durumda Allah, insanın iradesiyle kasdettiği/kesbettiği fiili, koyduğu adet doğrultusunda zaruri olarak yaratır. Neseffî'ye göre, insanın, fiiline ilişkin herhangi bir yaratma gücü yoktur. Fakat fiile hem Allah'ın hemde insanın kudretinin taalluku mümkün olduğuna göre, Allah'ın insanda yarattığı istitaat ile insan fiilini kesbederek gerçekleştirmiş olmaktadır. Neseffî, insanda bir seçim hürriyetinin varlığını kabul etmektedir. Fakat insanın fiili, insanda bulunan kudrete taalluk etmiyorsa bu, insanın fiili olmaz. İnsan sadece Allah'ın yaptığı bir fiile mekân teşkil etmiş olur. Ancak Allah, fiili insanın isteği ve seçimi neticesinde yaratır ve insanın da o fiile kudreti olursa, yani yaratılmış o fiili yapabilecek güçte ise, bu fiil insanın olmuş olur. Neseffî'ye göre insan, çeşitli alternatiflerden birini seçebilmekte, yapacağı fiili seçtikten sonra, ona azim ile

⁴⁸ Neseffî, *Tebşiratu'l-Edille*, II, 230; Yazıcıoğlu. M. Sait, *Matürîdî ve Neseffî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 45.

⁴⁹ Neseffî, *Kitâbu't-Temhîd*, s. 67; *Tevhidin Esasları*, s. 100-101.

kasdetmektedir. İnsandaki bu seçme ve yönelişten sonra da Allah, o fiili, bu istek ve seçim doğrultusunda yaratmakta, insan da yaratılan bu fiili kendi iradesiyle kesb etmektedir.⁵⁰

Mu'tezile imamlarından Kadı Abdülcebbar (ö. 415/1025), Ehl-i Sünnetin kesb anlayışını mâkul bulmayarak şöyle eleştirmiştir. "Kesbi iddia edenlere göre fiilin meydana gelmesi Allah'ın yaratması ve ihdası ile dir. İnsan kesb eder ama ihdas etmez. Yapılan bir için insanın fiili olabilmesi için o fiil hakkında tam bir bilgi sahibi olması ve fiile kadir olması gerekir. Ancak kesb düşüncesi ile insanın fiilleri üzerinde bilgi sahibi olduğu ve fiile kadir olduğunu ispatlamak mümkün değildir. Aynı şekilde insanın kesb ettiği işte istek ve iradesinin olduğunu da ispatlamak mümkün değildir. Eğer insanın tasarrufu Allah'ın fiili ve yaratması ile olursa ve insan fiile mahal olursa, o zaman fiil yönüyle insanın bir dahli mümkün değildir. Bu durumda o fiil için emir, nehiy, övgü ve yergi caiz değildir. Aynı zamanda söz konusu fiil için sevap ve ceza da olmaz. Başkasının işinden dolayı kişinin kasıt ve isteğiyle bir tasarruf söz konusu değildir."⁵¹

Mu'tezile'nin Ehl-i Sünnetin kesb anlayışını makul bulmayan bu tenkidine karşılık Neseff, kesb düşüncesini şöyle savunur: İnsan kudretinin söz konusu olduğu yerde meydana gelen fiil "kesb"tir. Ancak bir fiil, insan kudretinin bulunmadığı yerde meydana gelmişse, bu, "yaratma"dır. İnsan kudret sahibi olmakla kadir bir varlıktır. İnsandaki kudretin mekânı yine insan olmaktadır. Allah da kadirdir ve Allah'ın kudretinin mekânı O'nun zatıdır. Buna göre, insanın kudretinin olduğu yerde fiil oluyorsa "kesb", insanın kudretinin bulunmadığı yerde meydana geliyorsa "yaratma"dır.⁵²

Neseff'ye göre insanın fiilde kesb sahibi olması makuldür. Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi insanın fiillerinde Allah'tan müstağni olması ve fiili yalnız başına yaratması söz konusu değildir. Ancak insanın fiildeki payının olduğu da kesindir. İnsanın fiildeki payı, o fiili irade etmesi, tercih etmesi ve kesbetmesidir. İnsanın fiillerde bir kasdının olduğu açıktır. Ancak insanın kudreti fiilin yaratılma aşamasında yeterli değildir. O halde fiillerin yaratıcısı Allah, kesbedeni de insan olmaktadır.

Mütevellid (Dolaylı) Fiiller

⁵⁰ Neseff, *Tebziratu'l-Edille*, II, 225; Yazıcıoğlu, M. Sait, *Matüridi ve Neseff'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 71-72.

⁵¹ Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, Kahire, 1382/1962, VII, 83; Krş. şerhu'l-Usuli'l-Hamse, s. 343-344, 359-360. Gündoğar, Hamdi, *Mu'tezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi*, C.Ü. İlahiyat Fak. Der. 2004, VIII/2, s. 210.

⁵² Neseff, *Tebziratu'l-Edille*, II, 243; Yazıcıoğlu, M. Sait, *Matüridi ve Neseff'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, s. 69.

İrade ile yapılan bir fiilden sonra ona bağlı olarak meydana gelen fiile mütevellid (iradi fiilden doğan) fiil denilmiştir. Anahtarın çevrilmesi sonunda kapının açılması, atılan taş veya okun meydana getirdiği yaralama veya ölüm olayı mütevellid fiillere birer örnektir. Taşın atılma olayında taşın atılması iradi fiil, buna bağlı olarak meydana gelen ölüm ise mütevellid fiildir.⁵³

Mu'tezile, gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak yapılan her fiilin insana ait olduğunu ifade etmiştir. Mu'tezilenin çoğunluğu tarafından kabul edilen bu düşünceyi ilk olarak Bişr b. el-Mu'temir (ö. 210/825) ortaya koymuştur.⁵⁴ Mu'tezile'nin reislerinden olan Bişr b. Mu'temir'den nakledildiğine göre duyma, görme ve idrak edilen diğer şeyler, renklerin, tadların, kokuların hepsi insan fiilinden dolayı meydana gelmektedirler ve bütün bunlar insanın yarattığı ve var ettiği şeylerdir, Allah'ın onlarda yaratması yoktur.⁵⁵

Kadı Abdülcebbar, mütevellid fiillerin Allah'a nispet edilmesi görüşünü reddetmiştir. Kadı Abdülcebbar'a göre doğrudan işlenen fiil ile dolaylı fiil aynı konumdadır. Mütevellid fiilin sebebi olan irade, insanın kendisine ait olduğundan dolayı meydana gelen diğer fiil de insana aittir. Meydana gelen fiilde bir irade olmadığı zaman ise söz konusu fiil o insana ait değildir ve o insan ondan sorumlu olmaz.⁵⁶

Mu'tezile'nin mütevellid fiillerdeki bu düşüncesi günlük hayatta insanların gerçekleştirdikleri fiiller ve davranışlarda müşahade edilmektedir. İnsanlar doğrudan veya dolaylı olarak yaptıkları fiil ve davranışlardan sorumlu tutulmakta ve karşılığında mükafat veya ceza almaktadırlar.

Nesefî, mütevellid fiiller konusunda Mu'tezile'yi tenkit ederken insanların gerçekleştirdiği fiillerin sonucunu değil, fiilin gerçekleşme yönünü nazarı dikkate alarak, fiili yaratanın insan değil Allah olduğunu belirtir. Nesefî'ye göre insanın yaratma ve meydana getirme kudreti olmadığı için, onun vurması akabinde vurulanda meydana gelen acı ve kırma fiilinden sonra camın kırılması gibi hareketler Allah tarafından yaratılmıştır ve insanın burada herhangi bir tasarrufu söz konusu değildir. Çünkü insanın yaratma kudreti yoktur. Kudret mahallinde devamlılığı olmayana kesbetmek imkânsızdır. Nesefî'ye göre Mu'tezile'nin "Bütün bu nesnelere insanın fiilinden doğmaktadır (mütevelliddir); onlar insanın fiilidir, insan tarafından yaratılmaktadır, fiilin yaratıcısı da insandır" şeklindeki görüşü doğru değildir.⁵⁷

⁵³ Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*, II, 87-88; Bkz. Cürcani, Seyyid, Şerif, *Ta'rifât*, s. 228.

⁵⁴ Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*, II, 88.

⁵⁵ Nesefî, *Tebsiratu'l-Edille*, II/270; Eş'arî, *Makalâtu'l-İslâmiyyîn*, II, 87.

⁵⁶ Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*, s. 388.

⁵⁷ Nesefî, *Kitâbu't-Temhîd*, s. 72-73.

Daha önceki hususlarda olduğu gibi mütevellid fiiller konusunda da Mu'tezile ile Nesefî'nin düşüncesi arasındaki temel ayrılık fiilin yaratılması ve fiilin aidiyeti noktasında düğümlenmektedir. Mu'tezile'ye göre insan tarafından doğrudan yapılan ve insanın sebep olduğu dolaylı fiiller insana aittir. Dolayısıyla insan bu fiillerden de sorumludur.

Özetleyecek olursak; Nesefî'nin mütevellid fiillere temel yaklaşımı yine fiillerin yaratılması açısından olmuştur. Nesefî doğrudan gerçekleştirilen fiillerde olduğu gibi mütevellid fiillerde de yaratılma aşamasının Allah'a ait olduğunu, insanın bu fiilleri de yaratamayacağını ifade etmiştir. Ancak burada dikkat çekici olan nokta; doğrudan fiillerde insanın kesbini ısrarla ifade eden Nesefî'nin dolaylı fiillerde insan kesbine yer vermeyişidir. İnsanın bir fiili veya bir hareketi sebebiyle meydana gelen dolaylı bir fiilde de insan kesbinin dolaylı olarak kabul edilmesi tabiidir. Nitekim yaşanan tecrübe dünyasında insanlar doğrudan veya dolaylı yaptıkları ve sebep oldukları fiil ve eylemlerden sorumlu tutulmaktadır.

Sonuç

İnsan fiillerinde insanın iradesinin, isteğinin ve tercihinin olduğu, bilinen ve hissedilen bir durumdur. Yaşanılan hayatta bunun böyle olduğu her an tecrübe edilmektedir. Böyle olunca insanın gerçekleştirdiği fiillerinden sorumlu olması ve bu fiillerin sonucunda mükâfat veya ceza alması tabiidir. İnsan fiilleri üzerinde yapılan tartışmalar gerçek hayattaki durumdan öte teorik alanla ilgilidir.

Mu'tezile âlimleri, insanın gerçekleştirdiği fiillerin tamamen kendisine ait olduğunu, dolayısıyla insanın gerçekleştirdiği fiillerde bütün inisiyatifin kendisine ait olması gerektiğini söylemişlerdir. Mu'tezile'ye göre bir fiil üzerinde iki kadirin kudreti mümkün değildir. Başka bir ifadeyle bir fiil iki failin eseri olamaz. Bir fiil ya Allah'ındır ya da insanındır. Onlara göre bir fiilin hem Allah'a hem insana ait olması mümkün değildir. Dolayısıyla Mu'tezile'ye göre insan, fiillerini kendi irade ve gücüyle meydana getirir, Allah'ın insan fiilleri üzerinde bir kudreti yoktur. İnsanın fiillerinin sonucundan sorumlu tutulabilmesi için o fiilin her yönüyle insana ait olması gerekir.

Ehli-Sünnet'in iki önemli mezhebinden biri olan Matürîdiyye'ye mensup olan Nesefî, insan fiilleri konusunu Mu'tezile'den farklı olarak anlamış ve Mu'tezile'nin bu konudaki görüşlerine itirazlarda bulunmuştur. Nesefî'ye göre bir makdur (fiil) için iki kadirin kudreti mümkündür. Yani bir fiil iki kadir tarafından gerçekleştirilebilir. Fiilde söz konusu olan iki kadir; Allah ve insandır. Fiildeki yaratma kudreti Allah'a, o fiili kasd ve kesb etme kudreti de insana aittir. Nesefî'ye göre insan irade ve isteğiyle fiillerini gerçekleştirir. İnsanın fiillerinde onun kasdı ve kesbi vardır ve dolayısıyla insan fiillerinden sorumludur.

BİBLİYOGRAFYA

- Cürcani, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevakıf*, Beyrut, 1419/1999.
..... *Ta'rifât*, Çev. Arif Erkan, İstanbul, 1997.
Eş'arî, *Makalatu'l-İslamiyyin*, Beyrut, 1416/1995.
Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Tebziratu'l-Edille*, Tahk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün, Ankara, 2003.
..... *Kitâbu't-Temhîd li-Kavâidi't-Tevhîd*, Kahire, 1407/1987.
..... *Bahru'l-Kelâm*, Dimeşk, 1421/2000.
..... *Tevhidin Esasları (Kitâbu't-Temhîd)* Çev. Hülya Alper, İstanbul, 2007.
Fahredden er-Râzî; *el-Metâlibu'-Aliye mine'l-İlmi'l-İlahi*, Beyrut, 1999.
Gündoğar, Hamdi, *Mu'tezile Mezhebinde İnsanın Fülleri Problemi*, C.Ü. İlahiyat Fak. Der. 2004, VIII/2.
Kadı Abdülcebbar, *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhid ve'l-Adl*, Kahire, 1382/1962.
Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, Kahire, 1988.
Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, Tahk. Bekir Topaloğlu, Muhammed Aruçi, Ankara, 1426/2005.
Taftazânî, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l-Akaid*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, 1991.
Yazıcıoğlu, M. Sait, *Matürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*, Ankara, 1988.